

Vilde orkidéer

– indikatorer for naturkvalitet

TEKST OG FOTO: **PEDER STØRUP**, NATURBESKYTTELSE.DK

Der er mange artsgrupper af planter, hvis navne stort set er ukendte i den brede offentlighed – hvor mange kender til Arumordenen eller Skebladordenen? De fleste vil dog nikke genkendende til Orkidéordenen som en tropisk plante i vindueskarmen, men kun en lille gruppe vil vide, at vi har vildtvoksende orkidéer i Danmark. At vi har ca. 51 selvstændige arter og underarter overrasker dog de fleste.

Nu er orkidéerne måske ikke vigtigere end så mange andre arter, men de er alligevel en interessant artsgruppe i forhold til naturbeskyttelse og forvaltning, da de fortæller noget om naturkvalitet. At de så også er særprægede i udseende – fra små elegante, farveløse arter til store prangende eksemplarer, der ikke står tilbage for tropernes farvestrålende orkidéer – gør dem

til gode ambassadører for de andre arter i vores natur på lige fod med sommerfuglene. Trives sommerfuglene og orkidéerne, vil mange af de andre artsgrupper nemlig også have det godt.

Orkidéernes udbredelse

Orkidéerne er på verdensplan én af de to mest artsrige grupper. Det anslås, at der er mere end 25.000 forskellige arter. De fleste er knyttet til de mere våde dele af troperne. Orkidéerne har været en del af jordens flora meget længe. I et ca. 50 mio. år gammelt stykke baltisk rav blev der af en dansk og amerikansk forsker i 2017 fundet en støvknop med pollinier (pollensække med pollen) på bagbenet af en myg. Myggeslægten *Bradysia* udgør en meget gammel slægt, som trods de mange millioner af år stadigvæk

I DANMARK HAR VI OVER 50 ARTER AF VILDE ORKIDÉER, MEN DE ER I TILBAGEGANG OG TRUES BLANDT ANDET AF NÆRINGSBERIGELSE, OG DEN MÅDE VI DYRKER VORES SKOVE OG MARKER PÅ.

Maj-gøgeurt, *Dactylorhiza majalis*, vokser i enge og moser, blomstrer maj til juni, 15–40 cm høj, undtagelsesvis op til 70 cm. En af de mere almindelige orkidéer, der dog er gået kraftigt tilbage. Her sammen med dag-sommerfuglen okkergul pletvinge. Fra forfatterens egne arealer ved Silkeborg.

► Skrueaks, *Spiranthes spiralis*, vokser på overdrev, blomstrer august og september til ind i oktober, 10–30 cm høj. Sidste kendte bestand forsvandt fra Bornholm i 1981. Planten her er fotograferet på Øland i Sverige.

►► Fruesko, *Cypripedium calceolus*, vokser i lysåben skov, blomstrer maj–juni, 20–50 cm høj. Orkidéen, der ikke lader tropernes orkidéer noget tilbage, har i dag kun to bestande tilbage i landet i Rebild Kommune.

► Plettet gøgeurt, *Dactylorhiza maculata*, vokser i enge, moser og på overdrev, blomstrer juni–juli, 15–60 cm høj. Findes hist og her.

►► Skov-hullæbe, *Epipactis helleborine*, vokser primært i skov. Blomstrer juli–august, 20–60 cm, undtagelsesvis op til 120 cm. Den eneste orkidé, der kan betegnes som almindelig i dele af landet. Gedehamse, der ofte betegnes som skadedyr, er en flittig og vigtig bestøver af en række af de 8 forskellige hullæbearter. På gedehamsen ses støvkøller, der klistrer sig fast på hovedet, som så effektivt fragtes rundt til de andre blomster og sikrer bestøvning.

transporterer pollen på bagbenene og bidrager til orkidéernes formering.

Selv om vores ca. 51 arter ikke syner af meget, har vi faktisk i forhold til andre lande et højt antal arter, da vi ligger i zonen mellem det nordiske og mellemeuropæiske klima. Modsat de tropiske orkidéer, der ofte er knyttet til træer, er alle de danske og europæiske orkidéer jordvoksende.

Men hvordan står det så til med Danmarks orkidéer? Umiddelbart kunne man jo godt tænke, at de må trives her, da det er en artsgruppe, som har været på jorden længe og dermed må være robust, og klimaet i Danmark desuden er gunstigt.

Sådan er det desværre ikke længere. Orkidéerne er som sommerfuglene specialiserede arter, der stiller krav til deres levesteder. Men modsat sommerfuglene, hvor 10–15 ud af 76 fastboende godt kan leve i en natur påvirket af os mennesker i større eller mindre grad, gælder det kun for én orkidéart – skovhullæbe. Og selv den er ikke særlig almindelig. Den har dog en god evne til at sprede og etablere sig, modstå sprøjtegift, og den stiller ikke de

store krav til jordbundsforholdene, så længe de er rimelig næringsfattige. Dertil er den begunstiget af, at hvepse er en flittig bestøver.

Næringsstofforurening er en stor trussel

Resten af vores orkidéer har generelt følgende udfordringer: Fravær af gamle og stabile naturområder, landbrugsdrift, skovhugst, tilplantning og selvfølgelig urbanisering. Selv de steder, hvor naturen er gammel, påvirkes levestederne ofte af næringsstofforurening i større eller mindre grad. Næringsstofforurening, der skader naturen, kommer primært fra gylle og kunstgødning, der spredes på markerne, men også i luftbåren form fra staldene. Transport og industri leverer også sin del.

Næringsstoffer er naturligt en begrænset ressource, som planterne har skullet konkurrere om. Og da de har været begrænsede, har ingen planter været i en position, hvor de i større områder har kunnet fortrænge hinanden. En af de mest artsrige naturtyper målt på areal har vi faktisk i Danmark i form af naturty-

pen overdrev, hvor der på en kvadratmeter kan vokse over 50 forskellige plantearter - den høje artsrigdom skyldes få næringsstoffer. Et eksempel på planter, der i dag kan tage magten fra alt andet og reducere artsantallet, er senegræsser, brændenælder og agertidsel. De fleste, der har fed eller næringsbelastet jord, kender til udfordringen. Det betyder kort sagt, at lyset forsvinder fra jordoverfladen, og de dominerende arter tager pladsen fra de nøjsomme - uden lys ingen orkidéer. Lige så gavnlige gødning er for urtehavens og markens planter, lige så skadelig er gødning i unaturlige mængder udenfor haven og marken.

Symbiose med mykorrhizasvampe

Orkidéernes forhold til næringsstoffer er også anderledes end de fleste andre planters. Orkidéerne vokser kun på steder, hvor de kan indgå i en symbiose med de særlige mykorrhizasvampe - en artsgruppe af svampe, der kun findes under jorden som en afgørende del af velfungerende økosystemer. Orkidéernes frø spirer kun, hvis svampen er tilstede og inficerer frøet, og en række af orkidéerne er afhængige af svampen gennem hele deres levetid. Svampen koloniserer orkidéens rødder, og derved kan orkidéen få adgang til næringsstoffer og mineraler, der ellers ikke er tilgængelige. Det giver den en konkurrencefordel i næringsfattige områder. Den skjulte næringsforsyning betyder også, at orkidéerne kan overleve under jorden i adskillige år uden at sætte blade. Der er en formodning om, at nogle skovorkidéer »venter« på, at lyset når skovbunden, når et træ falder for storm eller alderdom. Det vil kort sagt sige, at er der ingen mykorrhizasvampe, er der heller ingen orkidéer. Det er også én af grundene til, at man sjældent kan flytte orkidéer med succes. De holder sig måske kortvarigt i live, men vil så ofte gå ud. Det skal understreges, at alle orkidéer er fredede og ikke må plukkes eller graves op.

Samspil med dyr og gamle træer

En anden faktor, der spiller en rolle for orkidéernes trivsel, er tilstedeværelsen af store dyr. Naturligt ville det dreje sig om en langt bredere vifte af store dyr end hjortevildtet i Danmarks natur i dag - eksempelvis vilde heste og urokser. De har indirekte gavnet orkidéerne ved at spise af træer og buske og fastholde et lysåbent og varieret landskab. Dertil har deres fysiske påvirkning af træer og jordbund, når de har bevæget sig rundt i landskabet, skabt nye levesteder. Alle vore vilde arter er evolutionært udviklet i samspil med de store dyr. Det er først i nyere tid, at disse dyr ikke længere er en naturlig del af vores natur.

Det samme kan man sige om de gamle træer. En lang række arter har udviklet sig i samspil med de levesteder, der opstår, når træer bliver gamle. Men da alle vores skove drives med det formål at producere tømmer, og der skoves fra alderstoppen, fjernes arternes levesteder kontinuerligt. Selv i vores offentlige skove modarbejdes artsrig skovnatur. De steder, hvor vores mest truede og sjældne orkidéer vokser, er næsten altid knyttet til

skove uden skovhugst og tilplantning. Særligt skræntskovene, hvor det har været umuligt at drive skovhugst grundet udsivende vand, plastisk ler eller kysterosion, har vi i dag nogle af de mest artsrige orkidélokalteter. Eksempelvis på nord- og sydsiden af Vejle Fjord og særligt på Møn, hvor kalken begunstiger en lang række meget sjældne og truede arter, findes der små tidslommer af arter, der har overlevet menneskets påvirkning. Også Vestkystens vilde landskaber kan byde på meget artsrige lokaliteter i de fugtige lavninger bag og mellem klitterne.

Orkidéerne og landbruget

Men orkideerne kan faktisk godt trives med menneskelig aktivitet, så længe den er meget skånsom. Ofte skaber det en misforståelse om, at landbrugsdriften har gavnet arterne, og naturen skal plejes af os mennesker for at trives i form af høslæt og afgræsning med tamkvæg eller får. Men svaret er snarere, at driften med græssende dyr frem til ca. 1950 var så tilpas tæt på et landskab med helt vilde planteædere, at en del af de vilde arter har kunnet overleve trods landbrugsdriften. For orkidéerne og sommerfuglene begyndte det for alvor at gå galt omkring 1950, hvor traktoren, kunstgødning og sprøjtedrift rykkede ind på de hidtil afgræssede marker og pressede arterne væk fra deres sidste bastioner. I den forbindelse skal det også bemærkes, at der ikke er forskel på en økologisk eller konventionel plov - begge er lige ødelæggende. Økologi er lidt bedre ved, at der ikke benyttes kunstgødning og sprøjtegift, og der er flere græsmarker og enge til afgræsning - men stadigvæk ikke et svar på de vilde arters problemer.

Kan udviklingen vendes?

De barske realiteter er, at 39 % af arterne og 90 % af vores naturtyper er i ugunstig eller stærk ugunstig bevaringsstatus. Af sommerfuglene har vi mistet 12 arter siden 1950, og for orkidéernes vedkommende er det 2 arter i nyere tid, poselæbe i 1959 og skrueaks i 1981. Desværre er mange meget tæt på at følge efter. Orkidéerne har overlevet 50 mio. års udfordringer, men passer vi ikke på, kan vi på få årtier tage livet af de sidste. Hvad kan vi så gøre for at passe på orkidéerne og resten af naturens artsrigdom?

Det positive er, at vi for relativt små midler set i forhold til det, vi ellers bruger penge på, kan vende udviklingen. Vi har faktisk forpligtet os til det internationalt, og senest i 2020 skal tabet af biodiversitet være stoppet. Det er en målsætning, alle lande i EU har forpligtet sig til, efter at målet ikke blev nået i 2010. Vi kan ikke nå at stoppe artstabets i 2020, men vi kan sætte gang i en udvikling, der kan sikre langt flere arters beskyttelse og nye levesteder.

Som beskrevet ovenover, skal vi gøre det modsatte af det, vi hidtil har gjort: Vi skal give plads til naturen i stedet for at tage plads, vi skal stoppe næringsstofforurening, og vi skal lade de

gamle træer blive i skoven og ikke nyplante. Og hvor det er muligt, skal vi have de store dyr tilbage i naturen, eksempelvis heste og robuste kvægracer i større indhegnede områder, så skov og de lysåbne arealer ikke længere er adskilte.

I de små naturområder vil der fortsat skulle naturplejes mere målrettet, suppleres med mere plads og forvaltes så tæt på det naturlige som muligt.

Politisk vilje?

Men skal tingene ændres, vil det kræve politisk vilje til at lovgive og til at afsætte midler. Det er svært at sætte tal på behovet. Sat i forhold til det, vi gør nu, vil et beløb i størrelsen 1–2 mia. kr. årligt målrettet eksisterende natur og genopretning af ødelagte levesteder være et stort skridt i den rigtige retning. For at sætte det i perspektiv kan nævnes, at det ikke ville kræve mere end en beskedent stigning i personbeskatningen på ca. 0,15–0,3% (lidt afhængig af hvordan man regner). Det kan også sammenlignes med, at der gives ca. 8,6 mia. kr. til vedvarende energi - heraf

► Vestkysten rummer stadigvæk lommer af vild og næsten uberørt natur som her syd for Hirtshals. Området er en af Danmarks mest artsrige lokaliteter med hele 9 orkidéarter og underarter.

►▼ Maj-gøgeurt, *Dactylorhiza majalis*, på forfatterens egne arealer ved Silkeborg, hvor der i dag helårsgræsses med heste, der ikke tilskudsfodres. Efter 20 år vokser der i titusindvis af orkidéer samt en lang række andre sjældne og truede arter.

▼ Når der forvaltes skånsomt, kan et let kulturpåvirket landskab levere gode levesteder. En lille bestand af kvæg eller heste kan sammen med fraværet af plov, kunstgødning og sprøjtegift levere et landskab, der minder om den natur, arterne har udviklet sig i samspil med, før vi mennesker for alvor begyndte at påvirke omgivelserne og fortrænge arterne.

alene 1,5 mia. til biogas - årligt (2018)! At mere natur også gavner klimaet, leverer rent drikkevand, herlighedsværdier og turisme, er bonusser, man kan vælge at gøre op i økonomisk værdi, hvis man politisk ikke mener, at det er nok at hindre tabet af natur og arter i at uddø lokalt, nationalt og globalt.

Det er vores forbrug og pladskrav, der presser naturen og arterne væk, og der er kun os til at ændre på det. Men det kræver, at vi kan lægge vores selviske behov til side. Naturen er nemlig det absolut eneste, vi mennesker kan gøre noget for, uden at det er relateret til egne behov. Naturen har brug for stabilitet og ikke som nu, hvor naturindsatsen enten er fraværende, eller skifter for hver gang en ny regering kommer til. En finansiering over personskatten kan sikre naturen en stabil fremgang uafhængigt af partifarve og politiske uoverensstemmelser.

Orkidéerne er bare en lille del af den artsrigdom, der er i fare for at forsvinde. Måske kan de blive de ambassadører, der kan åbne politikernes øjne op, så vi kan få orkidéerne og den tabte artsrigdom tilbage.

Læs mere om **Status over naturen i Danmark** på www.dce.au.dk

